

KRAJICINA SPILJA I BRONČANO DOBA OTOKA VISA

UDK: 903 (497.5) "637"

Primljeno/Received: 2002. 04. 05.

Prihvaćeno/Accepted: 2002. 04. 11.

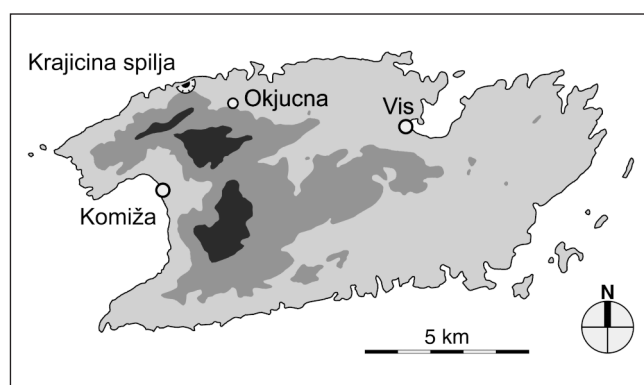
Timothy Kaiser
Royal Ontario Museum
Toronto, Kanada
tim.kaiser@utoronto.ca

Stašo Forenbaher
HR 10000 Zagreb
Institut za antropologiju
Amruševa 8
staso.forenbaher@zg.hinet.hr

Arheološka grada otoka Visa za razdoblja starija od vremena grčke kolonizacije vrlo je oskudna. Početni korak prema upotpunjavanju postojeće slike pretpovijesti otoka učinjen je godine 1994., istraživanjem u Krajicinoj spilji. Pregled površine i iskopavanje ograničenog opsega pokazali su da je spilja bila povremeno posjećivana već za neolitika, te nešto češće za ranog i srednjeg brončanog doba. Čini se da nikad nije bila trajnije naseljena ili intenzivno korištena u neke druge svrhe. Prikupljena grada (pretežno ulomci lončarije, te nekoliko kamenih izrađevina) pruža prve izravne dokaze o prisutnosti ljudi na Visu već za ranog neolitika, te ukazuje na znatniju naseljenost otoka za brončanog doba.

Ključne riječi: brončano doba, Jadran, lončarija, neolitik, pretpovijest, spilja, Visa

Klasična prošlost otoka Visa neusporedivo je bolje poznata od njegove pretpovijesti. Bogati arheološki nalazi i epigrafski spomenici iz helenističkog i rimskog razdoblja svjedoče o živopisnom, kozmopolitskom društvu, obilježenom uzajamnim djelovanjem kolonista i autohtonog stanovništva (Kirigin 1996). Unatoč očitom bogatstvu tog 'klasičnog' viškog društva, gotovo nitko ne postavlja pitanje od čega se sastojao rani autohtoni doprinos njegovu nastanku. Razlog tome valja tražiti u iznimnoj skromnosti raspoložive arheološke građe iz ranijih pretpovijesnih razdoblja. Ona se do nedavna svodila na tek nekoliko slučajnih nalaza brončanih fibula i drugog sitnog nakita s kraja brončanog i početka željeznog doba, prikupljenih s različitih nalazišta potkraj 19. stoljeća (Protić 1985), te na manju količinu ulomaka pretpovijesne lončarije iz Krajicine spilje (Radić 1986).

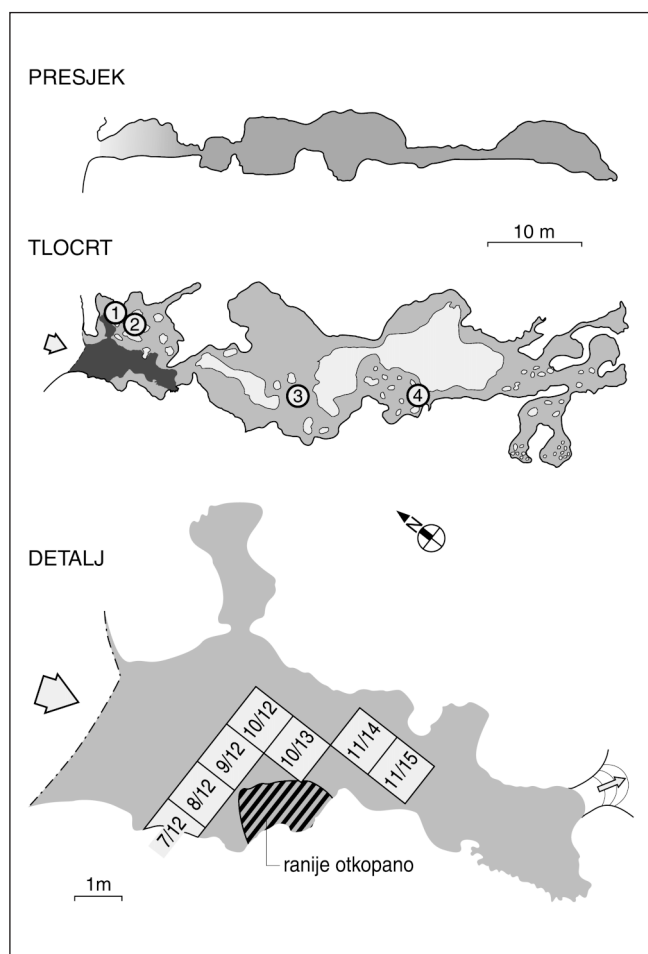
Slika 1. Zemljopisni smještaj Krajicine spilje

Kao prvi korak prema upotpunjavanju postojeće, površne slike pretpovijesti Visa, u lipnju 1994. godine proveli smo manje istraživanje u Krajicinoj spilji¹,

¹ Krajicina spilja poznata je još i pod imenima "Teutina spilja" i "Tvrda spilja".

najperspektivnijem ranom nalazištu zabilježenom prilikom sustavnog terenskog pregleda u sklopu "Projekta jadranski otoci" (Kaiser i Vujnović 1995). Ciljevi našeg istraživanja, kao i otkopana površina, bili su skromni. Željeli smo ustanoviti da li je u špilji sačuvan bar dio temeljnog kulturno-kronološkog slijeda otoka. Probno sondiranje pri njenom ulazu pokazalo je da najveći dio nalaza pripada ranom brončanom dobu. Iz unutrašnjosti špilje prikupili smo nekoliko pojedinačnih nalaza iz drugih razdoblja pretpovijesti, među njima i jedan ulomak ranoneolitičke impreso lončarije.

Krajicina spilja nalazi se uz sjevernu obalu otoka Visa, na oko sat hoda zapadno od sela Okjucne (slika 1). Njen ulaz je smješten u stijeni, nad samim morem, na visini od oko 70 metara. Nad ulazom se stijena uzdiže još tridesetak metara, iznad čega slijedi vrlo strma padina koja se uspinje do jednog od bezimernih vršaka (kota 283 m) na sjevernim obroncima Visokog brda (457 m). Pred ulazom je malena terasa — točnije rečeno, šira polica u stijeni koja pada ravno u more. Okolica špilje izrazito je vrlatna. Danas je ta strma, krševita padina sjeverne obale Visa zarasla u gustu, gotovo neprohodnu makiju.

Slika 2. Presjek i tlocrt Krajicine špilje. Detalj prikazuje humusom prekriveni dio ulaznog prostora špilje, te otkopane površine

U neposrednoj blizini špilje nema obradivog zemljišta koje bi bilo pogodno za zemljoradnju.

Iza ulaza, koji je okrenut prema sjeverozapadu, pruža se prema jugoistoku prostrana špilja, duga oko 60 m. Sastoji se od pet dvorana i nekoliko manjih prolaza (slika 2). Oblikovali su ih masivni sigasti stupovi i zavjese koji danas ispunjavaju znatan dio prostora nekadašnje velike kaverne. Taložina je unutar špilje ograničena tek na nekoliko manjih 'džepova'. Najviše tla prikupilo se pri samom ulazu.

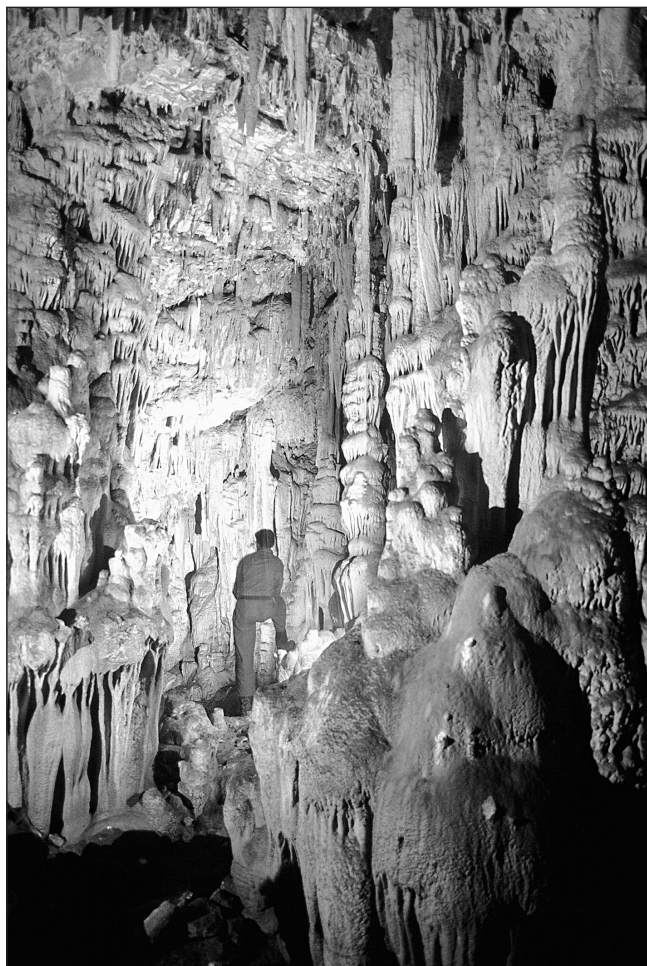
Slika 3. Grafita s godinom 1641., urezana u sigu pri kraju glavnog kanala

Krajicina spilja bila je u novije vrijeme prilično redovito posjećivana unatoč svojem zabitnom smještaju. Povremeni posjetitelji, koji su dolazili već od 17. stoljeća (ako ne i od ranije), ostavili su za sobom grafite (slika 3) i polomili mnoge sige. Za nemirnih vremena i ratova otočani su je koristili kao zaklon. Speleolozi je smatraju najljepšom špiljom na otoku, zbog neobično bogatog špiljskog nakita (slika 4). Još potkraj 19. stoljeća Komižani su do nje bili sagradili put kako bi je učinili pristupačnom turistima, no taj je put danas gotovo potpuno zarašten (Božić 1987).

Unatoč svemu tome, Krajicina spilja nikad nije bila sustavno arheološki istraživana. Jedino ranije istraživanje sastojalo se od pokusnog iskopavanja koje je, godine 1985., proveo Dinko Radić. Njegova mala sonda (dimenzija 1 x 1,5 m), pri zapadnoj strani ulaza, dala je skromne rezultate. U sloju debljine 0,8 m, bez vidljive stratigrafije, Radić je pronašao ranobrončanodonu lončariju i nekoliko "možda eneolitičkih" ulomaka (Radić 1986).

ISKOPAVANJE U KRAJICINOJ SPILJI

U lipnju 1994. godine poduzeli smo u Krajicinoj špilji manje iskopavanje, s ciljem da steknemo bolji uvid u njenu pretpovijesnu arheološku građu (Kaiser i Vujnović 1995). Ulazni prostor špilje presjekli smo u smjerovima istok-zapad i sjever-jug, iskopom sedam kvadrata veličine 1 x 1 m (slike 2 i 5). Iskop je

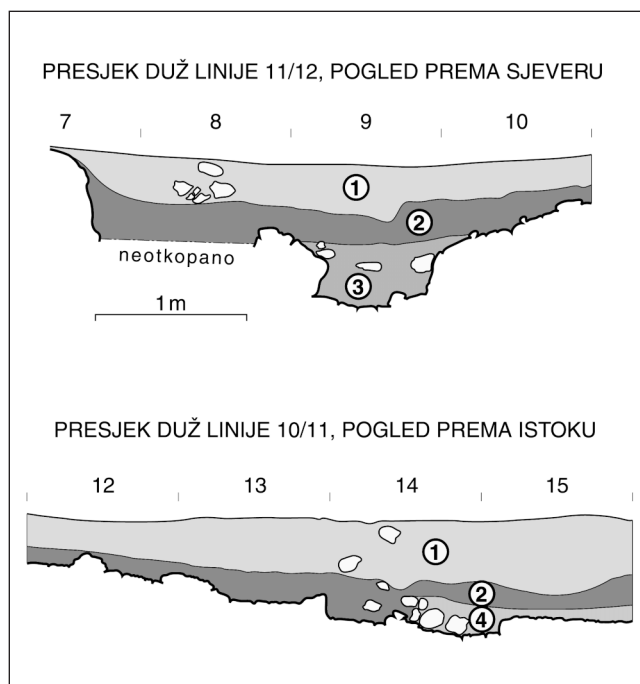
Slika 4. Bogat špiljski nakit u unutrašnjosti Krajčine spilje

proveden sitnim alatom, a sva iskopana zemlja je prosijana. Uzorci tla, drvenog ugljena, kao i drugi organski uzorci sustavno su prikupljeni za naknadnu analizu.

Stratigrafska slika pri ulazu špilje je jednostavna. Taložina se sastoji od četiri zasebne jedinice (slika 6). Prva, najviša jedinica je površinski sloj humusa debljine 20-40 cm. Svijetlosive je boje i sastoji se od sipkog praha. Sadrži brojne brončanodobne i poneke starije

Slika 5. Iskop u ulaznom prostoru špilje (pogled prema jugoistoku)

Slika 6 Presjeci istražnih sondi

i mlađe ulomke pretpovijesne lončarije. Ispod dubine od 10 cm ne sadrži recentne nalaze. Njegova rastresitost, izrazita razlika u boji u odnosu na dublje slojeve, kao i mješavina prikupljenih izrađevina, ukazuju da se radi o poremećenom sloju humusa.

Druga stratigrafska jedinica je kompaktniji sloj tamnosive zemlje koji se proteže ispod humusa na čitavoj istraženoj površini. Debljina mu ugvnom varira između 10 i 30 cm, dok je nešto deblji pri zapadnom zidu špilje (kvadrat 7/12). Taj je sloj pri dnu prilično glinovit, naročito ondje gdje leži na živcu. Posvuda sadrži sitne komadiće drvenog ugljena i pepela. Pri južnom kraju kvadrata 11/15 u njega je bio uklopljen jedan pepeljasti proslojak. Sadrži ranobrončanodobnu i srednjobrončanodobnu lončariju, nekoliko starijih (zaostalih) ulomaka lončarije, te četiri izrađevine od cijepanog kamena. Organski ostaci su rijetki i uključuju manji broj kostiju ovaca i koza, te nešto ljuštura puževa i školjaka. Sloj tumačimo kao razmjerno neporemećenu i dugotrajnu epizodu odlaganja, koja je rezultat višekratnih (kraćih, pojedinačnih ili grupnih) posjeta špilji tijekom ranog i srednjeg brončanog doba.

Treća stratigrafska jedinica je 40 cm deo sloj smeđe, pjeskovite zemlje koja sadrži veliku količinu ljuštura mekušaca (preko 25% zapremine). Ljuštura potječu pretežno od suhozemnih i morskih puževa (*Helix* sp., *Monodonta turbinata*, *Murex* sp.), no prisutne su i dagnje (*Mytilus* sp.) i priljepci (*Patella* sp.). Prikupljeno je i nešto sitnih komadića drvenog ugljena. Ovaj sloj prostorno je ograničen na kvadrat 9/12, gdje je, izgleda, zapunio udubinu između srušenog stalagmita i prirodne kamene stepenice. Tumačimo ga

kao otpadni sloj nastao odbacivanjem ljuštura školjaka (*shell midden*). Nije sadržavao nikakvih izrađevina².

Četvrta stratigrafska jedinica je sterilni sloj blijedožute gline, deo od 5 do 25 cm, ustanovljen u najjužnijim dijelovima iskopa (kvadrati 11/14 i 11/15). Taj sloj leži izravno na živcu i produkt je trošenja vapnenca.

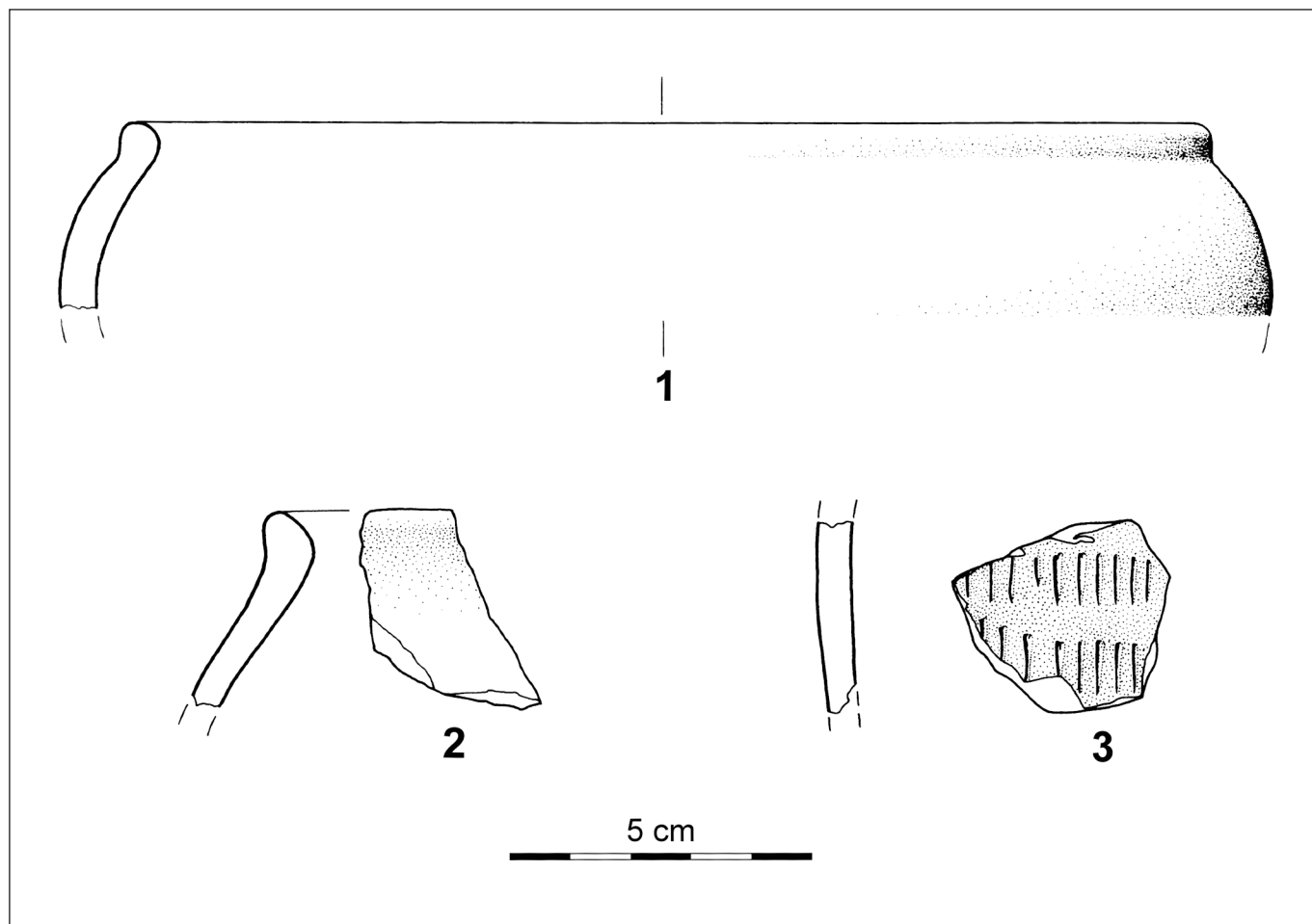
Površinski nalazi

Osim iskopavanja pri ulazu u špilju, pažljivo smo pregledali površinu tla u svim njenim dvoranama i hodnicima. Pretpovijesni nalazi uočeni su na četiri mjesta (slika 2). Položaji 1 i 2 su tijesni prostori među gusto izraslim stalagmitima u kojima su ležali ulomci nekolicine brončanodobnih zemljanih lonaca. Na položaju 2, uz lončariju je pronađen i jednostavno obrađeni kremen šiljak. Položaji 3 i 4 su prirodne, plitke udubine u sigastoj kori, veličine oko 2 kvadratna

metra, u kojima se nakupio do desetak centimetara debeli sloj rastresite zemlje s razmjerno velikim brojem ulomaka pretpovijesne lončarije. Uz brojnije brončanodobne ulomke, položaj 3 sadržavao je i jedan ranoneolitički ulomak ukrašen poprečnim klinastim utiskivanjem. Ovaj ulomak impreso lončarije je najstarija izrađevina iz špilje.

LONČARIJA

Istražujući Krajicinu spilju prikupili smo 1178 ulomaka lončarije. Među njima je 106 morfološki i kronološki dijagnostičkih ulomaka. Dvadeset osam ih je bilo sačuvano u dovoljnoj mjeri da omogućue prepoznavanje oblika čitave posude. Dijagnostički ulomci pripadaju nizu arheoloških razdoblja, u rasponu od šestog do prvog tisućljeća pr. Kr. U nastavku opisujemo njihove glavne značajke.

Slika 7. Neolitička dijagnostička lončarija (1 i 2 iz iskopa, 3 položaj 3)

² Valja napomenuti da se u mnogim istočnojadranskim špiljskim nalazištima slojevi bogati ostacima kopnenih puževa nalaze neposredno ispod ranoneolitičkih slojeva (npr. Čečuk 1989, 1990; Forenbaher i Vranjican 1985; Mirosavljević 1968). Stoga nije isključeno da Krajicina spilja sadrži i tragove znatno ranijih pretpovijesnih razdoblja nego što se ranije mislilo.

Neolitik

Broj neolitičkih dijagnostičkih ulomaka vrlo je malen. Samo tri takva ulomka svjedoče o rijetkim povremenim posjetama za neolitičkog razdoblja. U otkopanim kvadratima pri ulazu nismo naišli na neolitičke slojeve. Nema traga odlaganju materijala tijekom šestog i petog tisućljeća pr.Kr., iako takvi tragovi možda i postoje u nekom od neotkopanih dijelova ove prostrane špilje.

Rani neolitik. Jedan mali ulomak trupa impreso lonca (slika 7:3) prikupljen je s površine u unutrašnjosti špilje, na položaju 3, oko 20 m od ulaza. Ukrašen je s dva usporedna niza razmjerno finih, poprečno utisnutih klinova, izvedenih plosnatim drvenim ili koštanim alatom (ne rubom školjke!). Ovaj skromni nalaz jedini je trag ranoneolitičkog posjeta Krajčinoj spilji. Prema stilističkim obilježjima može ga se pripisati prvoj polovici 6. tisućljeća pr.Kr. (Müller 1994; Forenbaher i Kaiser 2000).

Kasni neolitik. Dva ulomka posuda kasnoneolitičkog (hvarskog) stila prikupljena su iskopavanjem, jedan iz poremećenog površinskog sloja, drugi iz brončanodobnog sloja. Oba smatramo zaostalom nalazima (slika 7:1,2). Pripadali su zdjelama s lagano uvučenim, zadebljanim obodima (prvi je zadebljan s vanjske, drugi s unutarnje strane). Mnogobrojne bliske analogije nalazimo im u Grapčevoj spilji (Novak 1955; Forenbaher i Kaiser 2000). Površine obaju ulomka su glačane, a na jednom su sačuvani izbljedjeli tragovi boje.

Brončano doba

Izuzev jednog jedinog ulomka, sva preostala dijagnostička lončarija, a po svoj prilici i većina nedijagnostičkih ulomaka, pripada brončanom dobu. Iz iskopa i s površinskih položaja 1-4 prikupljeni su dijelovi najmanje dvadeset različitih posuda. Prema općim tehnološkim i oblikovnim osobinama, većina dijagnostičkih ulomaka može se pripisati ranom ili srednjem brončanom dobu, odnosno otprilike vremenu između 2000. i 1500. godine pr.Kr. Čini se da bi većina vremenski osjetljivih nalaza iz iskopa mogla biti nešto starija od površinskih nalaza iz unutrašnjosti špilje. Unatoč tome, pojedini površinski nalazi (npr. slika 9:1) gotovo su identični s pojedinim nalazima iz iskopa (npr. slika 8:9), što ukazuje na izvjesno vremensko preklapanje među tim kontekstima. Na ovom mjestu promatrat ćemo brončanodobnu lončariju iz Krajčine spilje kao jedan jedinstveni skup nalaza.

Pojedina tehnološka obilježja također ukazuju na izmiješanost ovog skupa nalaza. Brončanodobni lončari, čiji su proizvodi zastupljeni među nalazima, koristili

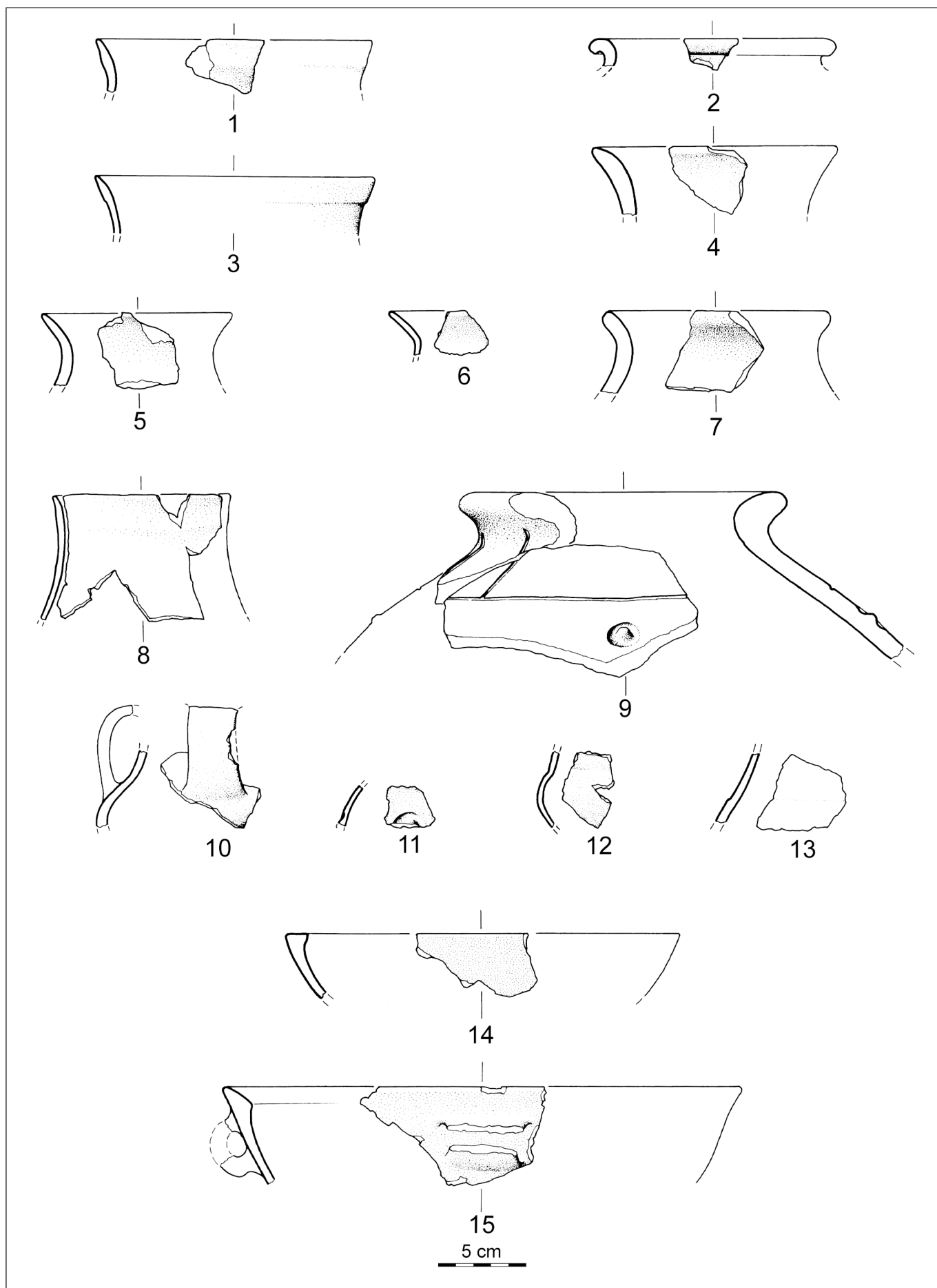
su sirovine izrazito nehomogenog sastava. Posuđe je izrađivano od gline kojoj su dodavana zrnca kalcita, vapnenca ili dolomita. Raznolikost se ne očituje samo u sastavu tih dodataka, nego i u distribucijama veličina njihovih zrnaca. Pojedini lončarski materijali sadrže tako obilne i krupnozrnate krute dodatke (preko 30%) da jedva preostaje mjesta za glinu, dok drugi sadrže skromnije količine krutih dodataka (5-6%), ujednačenije veličine zrna.

Primjenjivane su različite tehnike pečenja lončarije. Sudeći po prisutnosti i rasporedu mrlja, uobičajeno je bilo pečenje na otvorenoj vatri, no brončanodobni lončari ipak su mogli postići razmjerno visoke temperature. Najčešće korišteni dodaci glini, kalcijevi karbonati (vapnenac i kalcit), ostaju za pečenja razmjerno inertni sve do temperature od oko 750°C, kada se počinju raspadati na ugljični dioksid i kalcijev oksid³. Kalcijev oksid (CaO), budući da je higroskopan, veže na sebe vlagu iz atmosfere i prelazi u kalcijev hidroksid (Ca[OH]₂), oslobađajući toplinu. Pri tom procesu dolazi do povećanja volumena, što dovodi do raspucavanja i takozvanog 'vapnenog cijepanja' (*lime spalling*), a katkad i do potpunog drobljenja lončarskog materijala i raspadanja posude. Budući da se 'vapneno cijepanje' rijetko primjećuje na lončariji iz Krajčine, zaključujemo da su viški brončanodobni lončari na neki način doskočili tom problemu.

Najjednostavnije rješenje postiže se kontroliranim temperature pečenja, tako da ona ne prijeđe 750°C. Budući da na svježim lomovima lončarije iz Pupićine peći nisu primijećeni znakovi vitifikacije, zaključujemo da je ona pečena na temperaturama između 650 i 750°C, što je potpuno u skladu s postupcima pečenja bez keramičarskih peći (Rye 1981; Rice 1987). Sve navedeno upućuje na zaključak da posuđe iz Krajčine spilje nisu proizvodili lončari-specijalisti, već da je ono izrađivano po potrebi, možda u svakom pojedinom domaćinstvu.

Duboke posude. Među brončanodobnim posuđem iz Krajčine spilje najviše je dubokih posuda, koje se pojavljuju u nekoliko temeljnih oblika. Vrčevi s cilindričnim vratom i prstenasto ojačanim obodom (slika 8:1,3,8) predstavljaju jedno od općih obilježja lončarije ranog brončanog doba Dalmacije (Marović 1980a, sl.6:2,4,8; 1980b, sl.45; brojni primjeri u Marović 1991). Različiti vrčevi i vrčići s razgrnutim obodom (slika 8:2,4-7) manje su vremenski osjetljivi, no i oni pripadaju brončanom dobu. Dvije vrlo velike posude s kratkim vratom i razgrnutim obodom, obje s upuštenim bradavicama na ramenu (slike 8:9 i 9:1), najprije bi mogle pripadati srednjem brončanom dobu. Međusobno su vrlo slične, iako je jedna iz iskopa, a druga s

³ Eksperimentalno određene temperature raspadanja kalcijevog karbonata prilično se razlikuju; Rice (1987:98) navodi temperaturu od 870 °C, ali citira i druge autore koji navode temperature sve do 950 °C.

Slika 8. Brončanodobna dijagnostička lončarija iz iskopa (1-14 sloj 2, 15 van konteksta)

površine (položaj 2). Od posljednje navedene sačuvano je nešto više dijelova, iz kojih se može zaključiti da je imala široki, vodoravni žlijeb pri dnu vrata, zdepast trup, i barem dvije masivne tunelaste ručke na truhu. Velike posude općenito sličnog tipa poznate su s nekoliko srednjobrončanodobnih nalazišta istočnog Jadrana i njegovog zaleđa (npr. Drechsler-Bižić 1975, T.7:2; 1980, T.5:9; Forenbaher 1987, T.1:6). Sličnim posudama mogle su pripadati i druge tunelaste ručke (slika 9:2), kao i masivna vodoravna ručka s dvije (?) vertikalne rupe (slika 9:5).

Zdjela. Razmjerno su rijetke u Krajicinoj spilji. Prisutna su dva temeljna oblika. Prvi od njih je otvorena, plitka zdjela sa zaravnjenim, zadebljalim obodom. Zaravnjena površina može biti vodoravna (slika 8:14) ili koso nagnuta prema unutra (slika 8:15). Obje inačice česte su u ranom i srednjem brončanom dobu istočnog Jadrana (Marović 1980b, sl.29:2,9; brojni primjeri u Marović 1991). Jedna od takvih zdjela imala je tunelastu ručku ispod oboda. Drugi oblik, duboka zdjela s razgrnutim obodom i vodoravnim ručkama, zastupljen je samo s jednim primjerkom, površinskim nalazom s položaja 1 (slika 9:7).

Šalice. Iz Krajicine spilje potječe samo jedan jasni primjerak prilično velike šalice. Veći broj sačuvanih dijelova, pronađenih na položaju 1, omogućuje nam da je rekonstruiramo gotovo u cijelosti (slika 9:6). Imala je bikoničan trup, razgrnut obod i ravno dno, te jednu ručku. Sama ručka nedostaje, no prema sačuvanim dijelovima oboda može se zaključiti da se vjerojatno radilo o trakastoj ručki koja je malo nadvisivala obod. Ukrašenost sastoji od dvije (ili možda tri) bradavice smještene nad bikoničnim lomom, te dvije urezane vodoravne linije (jedna ispod oboda, druga blizu ramena posude). Vjerojatno pripada srednjem brončanom dobu, kao i dvije prethodno opisane velike posude s upuštenim bradavicama (za analogije vidjeti Forenbaher 1987, T.1:4 i 2:1). Možda su šalicama pripadali još neki ulomci, poput trakaste ručke i nekoliko ulomaka trupova posuda (slika 8:10,11,12,13).

Ukrašavanje. Brončanodobni lončari ukrašili su tek malen dio posuda pronađenog u Krajicinoj spilji. Ukrasi se sastoje od jednostavnih, grubo izvedenih uzoraka. Nekoliko posuda bilo je ukrašeno urezanim linijama, koje obično teku vodoravno, usporedo s obodom. Najčešći ukras su bradavice koje se podjednako često pojavljuju na ulomcima iz iskopa, kao i na onima prikupljenim s površine. Često su upuštene (okružene širokim žljebićem). Neke od tih upuštenih bradavica izvedene su na gotovo identičan način i smještene na isto mjesto na ramenu posude (slike

8:9,11 i 9:1,6). Prijelaz iz ramena u vrat katkad je naglašen oštrim lomom profila (slika 8:12) ili naglom promjenom debljine stijenke (slika 8:13), što može izgledati kao široki, plitki, vodoravni žlijeb (9:1). Sva ta obilježja spadaju u uobičajeni repertoar ukrasa ranog i srednjeg brončanog doba istočnog Jadrana (za analogije vidjeti npr. Buršić-Matijašić 1998; Forenbaher 1987; Marović 1991).

Željezno doba

Iz poremećenog gornjeg dijela kvadrata 11/15 potječe jedan jedini ulomak željeznodobne lončarije. Prepoznatljiv je po svojim tehnološkim osobinama, po oksidiranoj unutrašnjoj i začađenoj vanjskoj površini stijenke, te po tome što je glini bila dodana velika količina sitnozrnatog vapnenca. Vrlo je sličan drugoj lokalno proizvedenoj željeznodobnoj lončariji.

CIJEPANI KAMEN

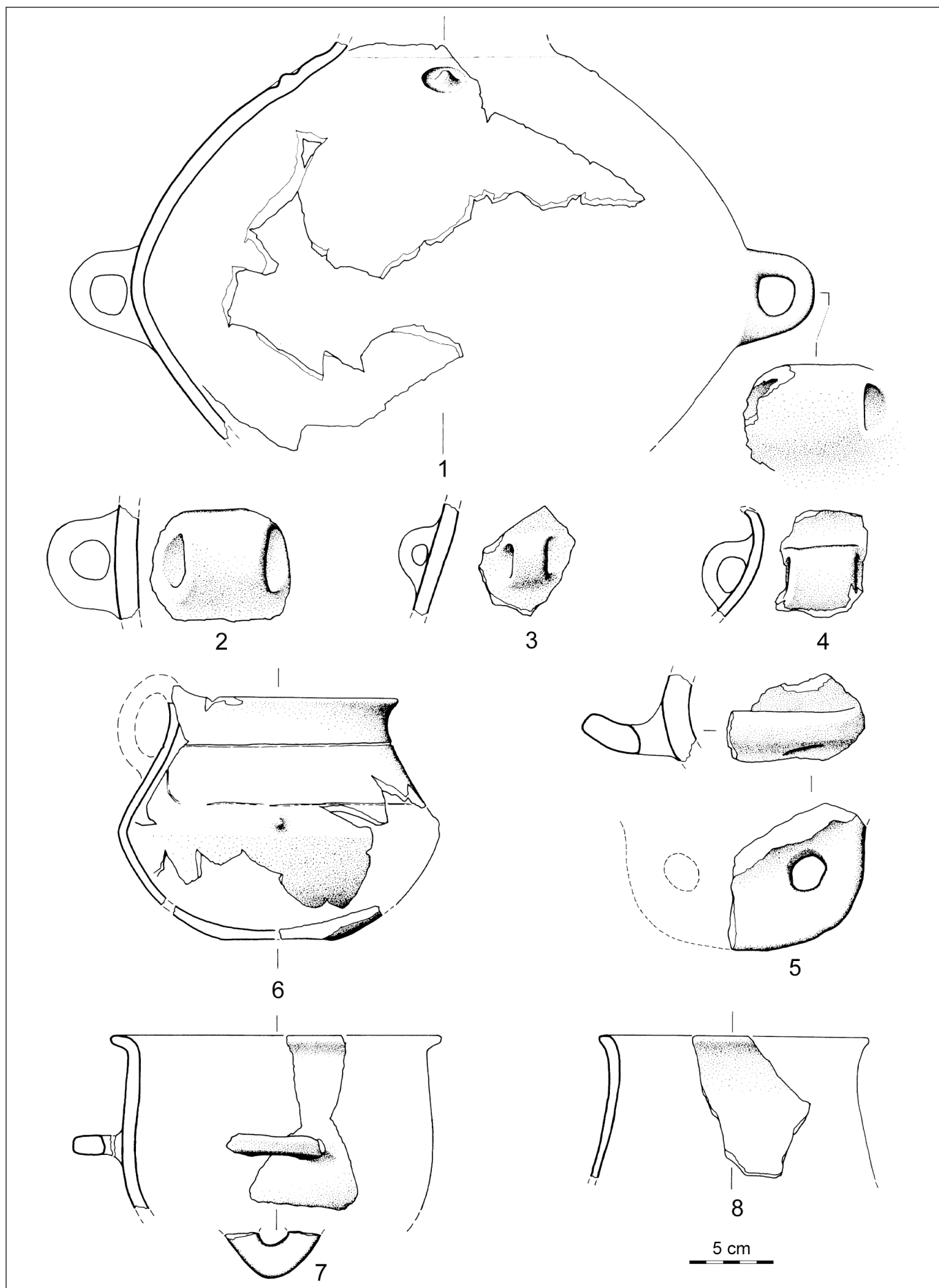
U Krajicinoj spilji prikupili smo samo pet izradevina od cijepanog kamena. Ti su predmeti napravljeni iz razmjerno kvalitetnih rožnjaka vrlo različitih boja, te izgleda da je za svaki od njih upotrijebljena druga sirovina. Iz brončanodobnog sloja potječu tri segmenta sječiva i jedan odbojak. Jedan od segmenata sječiva lateralno je obrađen, dok je marginalni mikroretuš na druga dva vjerojatno nastao upotrebom. Na položaju 2 pronađen je jednostavni šiljak na odbojku, djelomično bifacijalno obrađen, s polustrmim retušem koji prekriva manje dijelove oba lica duž jednog od rubova (slika 10:1-4).

Niti jedan od ovih predmeta nije naročito vremenski osjetljiv. Prema njihovim formalnim obilježjima, mogli bimo ih pripisati bilo kojem razdoblju od ranog neolitika do početka brončanog doba (Benac 1958: 37, T.3; Čečuk 1974: 223-228, T.1-7; Forenbaher i Vranjican 1985: 9, T.1; Kaiser i Forenbaher 1999: 317, sl.6; Korošec 1958: 30-31, T.60-66; Müller 1988:114, sl.10). Općenito govoreći, predmeti od cijepanog kamena rijetko se susreću u kontekstu razvijenog ranog brončanog doba istočnog Jadrana. Čini se da su do tada već uglavnom izašli iz uporabe⁴. Zbog toga smo predmete iz brončanodobnog sloja Krajicine spilje skloni smatrati zaostalom nalazima i pripisati ih Neolitu.

ZAKLJUČAK

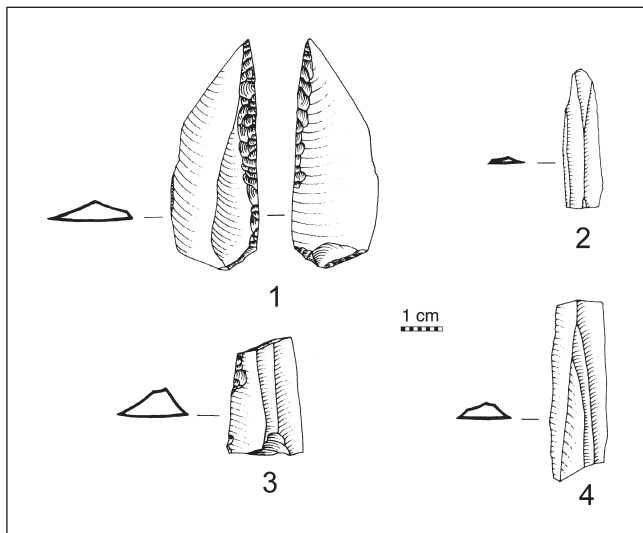
Naše istraživanje ograničenog opsega pokazalo je da Krajicina spilja, unatoč prilično čestim posjetima tijekom novije povijesti, sadrži tek neznatno poremećene arheološke slojeve. Ta činjenica omogućuje nam da

⁴ Ovu tvrdnju treba uzeti s oprezom. Nalazima od cijepanog kamena u kasnim razdobljima pretpovijesti do nedavna nije bila obraćana gotovo nikakva pozornost. Zbog toga su podaci kojima raspolažemo neminovno manjkavi.

Slika 9. Brončanodobna dijagnostička lončarija (1 položaj 1, 2-5 položaj 3, 6-8 položaj 2)

Slika 10. Izrađevine od cijepanog kamena (1 položaj 2, 2-4 iz iskopa)

donesemo izvjesne zaključke o ranijoj prošlosti i značenju ovog nalazišta.

Špilja se očito posjećivala već od ranog neolitika, a povremeni, kratkotrajni posjeti nastavili su se i tijekom kasnijeg neolitika. O neolitičkim posjetiocima ne možemo reći ništa određenije. Njihovi skromni i posve očekivani tragovi svjedoče da je i otok Vis bio jedno od odredišta ranoneolitičkih zemljoradnika-moreplovaca koji su donijeli u Jadran najranija znanja o proizvodnji hrane (Bass 1998; Forenbaher 1999; Kaiser i Kirigin 1994; Müller 1994).

Posjećivanje špilje obnavlja se za ranog i srednjeg brončanog doba, ali je sada znatno intenzivnije nego ranije⁵. Ipak, sudeći po skromnom opsegu nalaza (svega nekoliko tipova posuda, vrlo maloj količini životinjskih kostiju, te možda pokojem predmetu od cijepanog kamena), i ti su boravci, vremenski raspršeni kroz razdoblje od nekoliko stoljeća, morali biti prilično kratkotrajni.

Na prvi pogled moglo bi se učiniti neobičnim što špilja nije bila intenzivnije korištena za željezno doba (kako prije, tako i za vrijeme grčke kolonizacije), kada se na otoku intenzivno živjelo. Objašnjenje možemo potražiti u obilježjima okolnog krajolika. Sjeverozapadni dio Visa izrazito je brdovit, s vrlo malo obradivih površina pogodnih za zemljoradnju. Najbliža gradina — Gradac — nalazi se 4 km istočno od špilje, no pristup iz tog smjera nije lak zbog vrljednog terena. Pristup morem praktički je nemoguć zbog strmine i izloženosti obale. Slijedeća najbliža gradina, Sveti Duh, nalazi se na samom vrhu otoka (564 m), oko 5 km južno od špilje, od koje je dijele dva visoka grebena i dvije duboke doline. U blizini

nema drugih gradina (Forenbaher *et al.* 1994: 35). Sudeći prema podacima prikupljenim terenskim pregledom, sjeverozapadni dio otoka Visa bio je za željezno doba, kao i danas, njegov najslabije naseljeni dio. Odsustvo tragova željeznodobnih posjetilaca stoga je možda samo odraz tadašnje demografske slike otoka, odnosno zabitnog položaja špilje. No, što da mislimo o ranijim razdobljima, za kojih je špilja ipak bila češće posjećivana? Da li tada nije bila smatrana toliko zabitnom?

Sasvim je očito da je Krajicina spilja bila višekratno korištena za brončanog doba, no svrha tih posjeta ostaje nejasna. Sama špilja predstavlja impresivnu i privlačanu prirodnu znamenitost, ali ne nudi mnogo iskoristivog prostora unatoč razmjerno velikoj dužini kanala. Niti njena unutrašnjost, a niti ulazni prostor, nisu pogodni za držanje ovaca. U novijim, nemirnim vremenima, povremeno je služila kao skrovište, pa je sličnu funkciju mogla imati i za brončanog doba, kao vjerojatno i mnoge druge špilje u široj regiji (npr. Vaganačka pećina, Forenbaher i Vranjican 1985: 4, ili mnoge špilje u Lici, Drechsler-Bižić 1984).

Što znače veliki dijelovi brončanodobnih posuda koje smo pronašli u tijesnim prostorima između stalagmita? S položaja 1 potječu dijelovi barem tri posude (velike šalice, duboke zdjele, te još jedne veće, duboke posude). S položaja 2 potječu dijelovi vrlo velike posude s kratkim vratom i razgrnutim obodom, te šiljak od cijepanog kamena. Sve posude bile su razbijene na sitne ulomke. Možda da su izvorno bile odložene cijele (kao neka vrst zavijetnog dara?), te su kasnije razbijene, a neki njihovi dijelovi uklonjeni, no jednako je moguće da se radi o dijelovima slučajno razbijenih posuda koji su odbacivanjem u prostor među stalagmitima jednostavno uklonjeni s puta.

Iako nas spomenuti nalazi mogu navesti na pomisao o obrednoj funkciji Krajicine spilje, preostala građa ne podržava takvu pretpostavku. Nasuprot tome, zatečena situacija podsjeća na mnoge špilje koje su za Holocena bile korištene kao povremena boravišta. Na čitavom području Jadrana postoji tek nekoliko špilja čija se ritualna funkcija može uvjerljivo argumentirati (Forenbaher and Kaiser 2001; Frame 1998; Graziosi 1996; Skeates 1991; Whitehouse 1990).

Čini se, dakle, da Krajicina spilja u pretpovijesti nije bila niti svetište, a niti trajnije boravište ljudi. Njen prvenstveni arheološki značaj je u tome što svjedoči da negdje drugdje na Visu moraju postojati bogatiji tragovi brončanodobnog života koje tek treba otkriti.

⁵ Sudeći po potpunom odsustvu nalaza rane cetinske lončarije ("Cetina 1" prema Marović i Čović 1983), nakupljanje brončanodobnog sloja počelo je tek *nakon* najranijeg brončanog doba. U Krajicinoj spilji nema nalaza lončarije sličnih onima s Palagruže (Forenbaher i Kaiser 1997).

POPIS LITERATURE

- Bass 1998 B. Bass: Early Neolithic Offshore Accounts - Remote Islands, Maritime Exploitations, and the Trans-Adriatic Cultural Network. *Journal of Mediterranean Archaeology* 11(2), 165-190
- Benac 1958 A. Benac: *Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica*. Sarajevo: Naučno društvo Bosne i Hercegovine
- Božić 1987 V. Božić: Kraljičina spilja na Visu. *Naše planine* 39(7-8), 178-179
- Buršić-Matijašić 1998 K. Buršić-Matijašić: *Gradina Monkodonja / The Monkodonja Hillfort*. Pula: Arheološki muzej
- Čečuk 1974 B. Čečuk: Kamene i koštane rukotvorine Markove spilje II. *Arheološki radovi i rasprave* 7, 221-258
- Čečuk 1989 B. Čečuk: Vela spilja na Korčuli, višeslojno nalazište. *Arheološki pregled* 28, 26-28
- Čečuk 1990 B. Čečuk: Istraživanja u spilji Kopačini na otoku Braču. *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 22(2), 24-26
- Drechsler-Bižić 1975 R. Drechsler-Bižić: Istraživanja tumula ranog brončanog doba u Ličkom Osiku. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* (3. serija) 9: 1-22
- Drechsler-Bižić 1980 R. Drechsler-Bižić: Nekropola brončanog doba u pećini Bezdanjači kod Vrhovina. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* (3. serija) 12-13: 27-78
- Drechsler-Bižić 1984 R. Drechsler-Bižić: Brončano doba u pećinama Like. U *Zbornik radova, Deveti jugoslavenski speleološki kongres*. Zagreb, 623-639
- Forenbaher 1987 S. Forenbaher: Vlaška peć kod Senja: rezultati istraživanja 1986. *Opuscula archaeologica* 11-12, 1-15
- Forenbaher 1999 S. Forenbaher: The Earliest Islanders of the Eastern Adriatic. *Collegium Antropologicum* 23, 521-530
- Forenbaher i Kaiser 1997 S. Forenbaher i T. Kaiser: Palagruža, jadranski moreplovci i njihova kamena industrija na prijelazu iz bakrenog u brončano doba. *Opuscula archaeologica* 21, 15-28
- Forenbaher i Kaiser 2000 S. Forenbaher i T. Kaiser: Grapčeva spilja i apsolutno datiranje istočnojadranskog neolitika. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 92, 9-34
- Forenbaher i Kaiser 2001 S. Forenbaher i T. Kaiser: Nakovana cave - an Illyrian ritual site. *Antiquity* 75, 677-678
- Forenbaher i Vranjican 1985 S. Forenbaher i P. Vranjican: Vaganačka pećina. *Opuscula Archaeologica* 10, 1-21
- Forenbaher et al. 1994 S. Forenbaher, V. Gaffney, J. W. Hayes, T. Kaiser, B. Kirigin, P. Leach i N. Vujnović: Hvar-Vis-Palagruža 1992-1993 - A Preliminary Report of the Adriatic Islands Project, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 86, 13-52
- Frame 1998 S. Frame: *Poetic spaces - The archaeology of a Mediterranean landscape*. Berkeley: University of California, Department of Anthropology
- Graziosi 1996 P. Graziosi: *The Prehistoric Paintings of the Porto Badisco Cave*. Firenze: Istituto Italiano di Preistoria e Protostoria
- Kaiser i Forenbaher 1999 T. Kaiser i S. Forenbaher: Adriatic Sailors and Stone Knappers - Palagruža in the 3rd Millennium B.C. *Antiquity* 73, 313-324
- Kaiser i Kirigin 1994 T. Kaiser i B. Kirigin: Palagruža - Arheološko srce Jadrana. *Arheo* 16, 65-71.
- Kaiser i Vujnović 1995 T. Kaiser i N. Vujnović: Krajicina spilja - An Early Bronze Age Cave, Island of Vis. *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 27(2) 30-36
- Kirigin 1996 B. Kirigin: *Issa, grčki grad na Jadranu*. Zagreb: Matica Hrvatska
- Korošec 1958 J. Korošec: *Neolitska naseobina u Danilu Bitinju*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
- Marović 1980a I. Marović: Novi prilozi upoznavanju ranog brončanog doba u srednjoj Dalmaciji i južnoj Bosni. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 74, 5-26
- Marović 1980b I. Marović: Prahistorijska istraživanja u okolici Narone. U *Dolina rijeke Neretve od prehistorije do ranog srednjeg vijeka*. Split: Hrvatsko arheološko društvo, 45-102
- Marović 1991 I. Marović: Istraživanja kamenih gomila cetinske kulture u srednjoj Dalmaciji. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 84, 15-214
- Marović i Čović 1983 I. Marović i B. Čović: Cetinska kultura. U (ur. B. Čović): *Praistorija jugoslavenskih zemalja, sv.4 - Bronzano doba*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 191-231
- Mirosavljević 1968 V. Mirosavljević: Vela spilja, prehistorijsko nalazište na otoku Lošinju. *Arheološki radovi i rasprave* 6, 27-60
- Müller 1988 J. Müller: Cultural Definition and Interaction of the Eastern Adriatic Early Neolithic. *Berytus* 36, 101-125
- Müller 1994 *Das Ostadriatische Frühneolithikum: Die Impresso-Kultur und die Neolithisierung des Adriaumes*. Berlin: Volker Spiess
- Novak 1955 G. Novak: *Prehistorijski Hvar, Grapčeva spilja*. Zagreb
- Protić 1985 G. Protić: Prahistorijski nalazi s otoka Visa. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 78, 37-44
- Radić 1986 D. Radić: Novi prehistorijski lokalitet na otoku Visu. *Obavijesti HAD* 18(1), 20-21
- Rice 1987 P. Rice: *Pottery Analysis: A Sourcebook*. Chicago: University of Chicago Press
- Rye 1981 O. Rye: *Pottery Technology*. Washington DC: Taraxacum.
- Skeates 1991 R. Skeates: Caves, cult and children in Neolithic Abruzzo, central Italy. U (ur. P. Garwood, D. Jennings, R. Skeates i J. Toms): *Sacred and Profane*. Oxford: Oxford University Committee on Archaeology, 122-134
- Whitehouse 1990 R. Whitehouse: Caves and cults in southern Italy. U (ur. R. Whitehouse i J. Wilkins): *Accordia Research Papers, sv. 1*. London: Accordia Research Centre

SUMMARY

KRAJICINA SPILJA AND THE BRONZE AGE OF VIS

Key words: Adriatic, Bronze Age, cave, Neolithic, pottery, prehistory, Vis

As is so often the case among the islands of the Adriatic, the classical antiquity of Vis is far better known than is its prehistory. The island's rich Hellenistic and Roman archaeology and epigraphy vividly document a vibrant, cosmopolitan society in which colonists and natives interacted (Kirigin 1996). Yet, the question of what in Vis' more distant past might have made a contribution to this society has not been asked, perhaps because the relevant archaeological record scarcely exists (Protić 1985; Radić 1986).

As a first step towards expanding our sketchy knowledge of the island's prehistory, in June 1994 we carried out a small-scale investigation of Krajicina Spilja, the most promising early site encountered in the course of the AIP sites and monuments survey (Kaiser and Vujnović 1995). We sought to determine whether the site would reveal any part of the island's basic cultural chronological sequence. Test trenching showed that the most significant archaeological deposits were from the Early Bronze Age. Other prehistoric periods were represented by a few stray finds elsewhere in the cave.

Krajicina is a moderately large limestone cave located on the north coast of Vis, a one-hour's hike from the village of Okjucna (Fig. 1). The entrance to the cave is located in a cliff face directly overlooking the sea 70 m below. In front of the cave, there is a small terrace—more a narrow ledge—and then a sheer drop to the rocky shore below. The surrounding terrain is quite mountainous. In the immediate vicinity, there are no sizable plots of land suitable for agriculture. The steep and rocky hillsides are today instead covered with a dense maquis.

The entrance to Krajicina faces NW. The cave is approximately 60 m long, extending in a NW–SE direction. It consists of five chambers and a number of smaller passages (Fig. 2). Massive stalagmitic pylons and curtains block a space that long ago must have been Krajicina's central gallery. Sediments are deposited in a few areas, mostly as small pockets. The largest single deposit of soil is found in the cave's entrance chamber.

Despite its rather remote location, Krajicina is a well-used cave. Casual visitors have sought it out since at least the 17th century, sometimes leaving graffiti (Fig. 3). During periods of unrest, islanders have found shelter there. Spelunkers consider Krajicina to be the finest cave on Vis, and indeed its stalagmitic formations (Fig. 4) are strikingly beautiful (Božić 1987).

Excavated area and surface findspots

The only previous work to be carried out in the cave was a small sondage dug by Dinko Radić (Radić 1986). To get a better understanding of Krajicina Spilja and its prehistoric archaeological record, we excavated seven one-meter squares near the entrance to the cave (Figs. 2 and 5). The stratigraphic situation consisted of four distinct units (Fig. 6).

The first (uppermost) unit was a layer of disturbed humus 20–50 cm thick, containing numerous Bronze Age and a few other prehistoric pot sherds. The second unit was a more compact layer of dark grey soil everywhere underlying the humus, generally 10–30 cm thick, containing Early and Middle Bronze Age pottery, a few residual pieces of earlier wares, and four pieces of chipped stone. Organic remains included a handful of ovicaprid bones and a small number of snail and mussel shells. The third unit was a 40 cm thick layer of brown, gritty soil containing a large number of shells, mostly from snails, marine (*Monodonta turbinata*, *Murex* sp.) and terrestrial (*Helix* sp.), but also mussels (*Mytilus* sp.) and limpets (*Patella* sp.), as well as charcoal fragments, but no artifacts. The final stratigraphic unit was a culturally-sterile layer of pale yellow clay, 5–25 cm thick, resting directly on bedrock.

In the course of our surface inspection of Krajicina Spilja's interior chambers and channels, four places were encountered with prehistoric material (Fig. 2). Findspots 1 and 2 consisted of crannies or crevices into which a small number of Bronze Age ceramic vessels had been deposited. Findspots 3 and 4 were somewhat more extensive, consisting of loose dirt and bat droppings that filled shallow depressions in the stalagmitic crust. These natural basins, 1–2 sq. m, not more than 10 cm deep, also contained prehistoric pottery.

Pottery and lithic finds

Neolithic layers have not been encountered in the excavated areas of Krajicina cave. Only three diagnostic fragments of Neolithic pottery have been recovered, one from the surface, and two from the excavated area.

One small Impresso body sherd (Fig. 7:3) was collected from surface findspot 3. It is decorated with two parallel rows of relatively fine, wedge-shaped transversal impressions, produced by a flat tool of bone or wood, not shell. This is the only evidence of an Early Neolithic visit to Krajicina, dating probably from the first half of the sixth millennium B.C. (Müller 1994; Forenbaher and Kaiser 2000).

Two sherds of the Late Neolithic "Hvar" style were recovered by excavation, one from the disturbed upper layer, and the other from the Bronze Age layer, where it is considered residual (Fig. 7:1,2). Both vessels are slightly restricted bowls with thickened rims, with numerous close analogs at Grapčeva cave (Novak 1955; Forenbaher and Kaiser 2000).

With one exception, the rest of the diagnostic ceramics belong to the Bronze Age. Parts of at least twenty different vessels were recovered. Most of this material can be assigned to the Early or Middle Bronze Age, roughly 2000–1500 B.C. We treat the Bronze Age pottery of Krajicina as a single assemblage.

The mixed quality of this assemblage is further suggested by technological characteristics of the ceramics. The wares were made from clays tempered variously with calcite, limestone, and/or dolomite grit. Inclusion grain size distributions vary greatly. Firing practices were also variable. Since lime spalls were only rarely seen at Krajicina,

and fresh fracture surfaces on sherds do not exhibit signs of vitrification, it may be inferred that the wares were fired in the 650-750° C range. This is entirely consistent with non-kiln firing procedures, such as simple bonfire- or pit-firing. Taken together, all this evidence suggests that the Krajicina pots were not the products of any specialized workshop, but were casually (domestically?) produced.

In several variants, jars dominate the assemblage. Collared jars with massive, externally thickened rims (Fig. 8:1,3,8) are diagnostic of the Early Bronze Age in Dalmatia (Marović 1980a, 1980b, 1991). Small necked jar variants (Fig. 8:2, 4-7) are less time-sensitive but still Bronze Age. The two very large short-necked jars with everted rims (Fig. 8:9 and 9:1), both with characteristic recessed nubs on the shoulder, may belong to the Middle Bronze Age (for analogies, see Drechsler-Bižić 1975, 1980; Forenbaher 1987).

Two shapes of bowls are present: an open bowl with thick rim (Fig. 8:14,15), diagnostic of the Eastern Adriatic EBA/MBA (Marović 1980b, 1991), and a deep bowl with an everted rim and horizontal handles (Fig. 9:7), represented by a single example from Findspot 1. A large biconical cup found at Findspot 1 (Figure 9:6) may belong to the Middle Bronze Age (Forenbaher 1997).

Bronze Age potters decorated few of the vessels found at Krajicina, and whatever decoration there is consists of simple designs, artlessly rendered. They include incised lines, as well as recessed and simple nubs (Figs. 8:9,11 and 9:1, 6). Transition from shoulder to neck was sometimes marked by a sharp break in profile (Fig. 8:12), or by a break in wall thickness (Fig. 8:13 and 9:1). These characteristics are all common in pottery of the earlier part of the Eastern Adriatic Bronze Age (Buršić-Matijašić 1998; Forenbaher 1987; Marović 1991).

One Iron Age sherd, recognizable by its distinctive ware (oxidized interior/smudged exterior, heavily tempered with fine limestone grit), was recovered from the disturbed upper layer. This sherd is very similar to other local products of Vis' Iron Age.

Only five pieces of chipped stone were recovered, four of them from the Bronze Age layer of the excavation, the fifth from findspot 2. All are made from rather good quality cherts, of various colors – each piece seems to be made of a different raw material. Three are blade segments (one with obvious lateral retouch), the fourth is a flake, while the piece from findspot 2 is a simple point made on a flake. This point is a partial biface, with semi-abrupt retouch covering a small part of both faces along a single edge (Figure 10:1-4).

None of these lithic artifacts is particularly time-sensitive. Based on their formal characteristics they could belong to any period from the Early Neolithic to the Early

Bronze Age (Benac 1958; Čečuk 1974; Forenbaher and Vranjican 1985; Kaiser and Forenbaher 1999; Korošec 1958; Müller 1988). Still, by the time of fully developed EBA, chipped stone tools were so rarely used in the Eastern Adriatic that they are hardly ever encountered archaeologically, and so it is more likely that at Krajicina the lithics are residual Neolithic pieces in the Bronze Age layer.

Prehistoric function and significance of Krajicina cave

The cave's earliest visitors appeared in the Early Neolithic; they were followed by sporadic, low-intensity visits until the end of the period. Little else can be said about this early chapter of Krajicina's history, except to note that it provides some slight (and completely unsurprising) evidence that Vis was another port-of-call for the Early Neolithic farmer-sailors who introduced food production to the Adriatic (Bass 1998; Forenbaher 1999; Müller 1994).

The next visits took place during the Early and Middle Bronze Age, and were more intensive than before. They continued over a period of several centuries, but judging by the limited range of finds, visitors probably never stayed long. It is unclear, though, just what anyone was doing there. The cave is certainly an impressive, attractive natural feature. However, for all its length, Krajicina does not have much usable space, neither at the entrance nor in front of the cave – one cannot imagine it being a very effective sheepfold, for example. In later times the site sheltered refugees from episodes of turbulence. Since similar uses have been suggested for other Bronze Age caves in the wider region (Drechsler-Bižić 1984; Forenbaher and Vranjican 1985), it is possible that Krajicina played such a role then too.

What do the large parts of Bronze Age pots found in crevices between stalagmites mean? Findspot 1 contained parts of at least three vessels, while findspot 2 contained parts of a very large jar and a flint point. It is possible that originally these vessels were deposited whole as a kind of offering, and were later broken; subsequently, some fragments were removed. Alternatively, it may simply be that these are just parts of accidentally broken vessels that were cleared out of the way, stuffed into convenient cracks behind the stalagmites.

Nothing about the rest of the material suggests any strong ritual component to the prehistoric use of the cave. In this sense, Krajicina is similar to most other Holocene caves in the region. Indeed, there are only a few cave sites in the Adriatic basin where the archaeological evidence has been plausibly interpreted as reflecting a ritual focus (Whitehouse 1990; Skeates 1991; Graziosi 1996; Frame 1998; Forenbaher and Kaiser 2001). If, then, Krajicina was neither a settlement nor a shrine, the final significance of the cave is that it hints at the existence elsewhere on Vis of a more extensive Bronze Age record waiting to be found.

Translated by authors